

SAMER I RAGUNDA KOMMUN JÄMTLANDS LÄN

Av Hans Djurberg jk 91/95

Detalj ur Ólaus Magni "Charta marina" 1539.

"Thetta lanmäre er mellim Jämtalandz ok Finmarkar ok Hälsingalandz: vestr or Lenglings lidum ok sua norðr till Straums. Egu tha Jämtar norðr a Finmork fra Straumi XIX rastir at veida dyr ok ikorna, ok gangr sua austr landamäret mote Angrmannalande, tåkr til ther som hietir Veimosior, thådan i Hulsio ok i Kiodsio, thådan ok i Rauda sio, thådan i Hoettings sio, thui nest i Hellu sio, thådan i Neigar sio, sidan i Kiårsio ådr Kiolsio nordan at Rafundum."

(Dokument daterat år 1273, beskrivande gränsen mot Jämtland).

Samer i Ragunda, östra Jämtland?

Under 1990-talet har debatten om samers utnyttjande av skogarna i Ragunda, som vinterbetesmarker åt sina renar, blivit allt hetare. Vissa bofasta människor i bygden menar att antalet renar är för stort, att skadorna på skogsförnygringar är oacceptabla och att lavarna utrotas genom nedbetning. Skogsbruket konfronteras med markanvändningsfrågor på ett handgripligt sätt då renskötare motsätter sig avverkningar. Dessutom irriterar människor sig över de strörenar som kvarhåller sig i vinterbeteslandet även på sommaren, när de borde befinna sig i fjällen. Det faktum att renarna stör jämtarnas heliga älgjakt är nog så viktigt i sammanhanget. Vem har då rätt? Hur har det sett ut i ett historiskt perspektiv? Frågorna är delikata och många är de forskare som försökt besvara liknande frågeställningar, med betydligt större kompetens inom området än vad jag besitter. Lika fullt ska jag göra ett försök, skrapa lite på ytan av detta jättelika ämne och förhoppningsvis väcka en del funderingar hos läsaren. Det material jag använt mig av är dels skriftliga källor vilka framgår av referenslistan dels intervjuer med lokalbefolkningen i Ragunda kommun, Jämtlands län.

Allmänt om dagens organisation inom renskötseln, dess framväxt.

Det nuvarande samiska bosättningsområdet sträcker sig från Idre socken och Tröndelag i väster till Kolahalvön i öster. En förutsättning för det samiska folkets fortlevnad är renskötseln, då denna är så intimt sammankopplad med folkets kultur. (Gustavsson 1989). Enligt rennäringslagen SFS 1971:437 har den rätt att bedriva renskötsel (*renskötselrätt*) som är av samisk härkomst, om någon av hans föräldrar, farföräldrar eller morföräldrar haft renskötsel som stadigvarande yrke.

Dagens lokalisering av renbeteslanden är ett resultat av historiska gränsdragningar. Under 1700-talet gjorde de bofasta bönderna i kustlandet anspråk på samernas marker i inlandet, främst för jakt och fiske. (Gustavsson 1989). För att skydda samernas rätt till dessa marker, drogs år 1750 upp en gräns väster om vilken bönderna vid kusten inte hade några markanspråk. Denna s k lappmarksgräns finns kvar än idag. Dock tilläts och uppmuntrades nybyggare att slå sig ned inom lappmarkerna, då deras verksamhet ej skulle komma att inkräkta på samernas. Nybyggarna skulle bedriva jordbruk och boskapsskötsel medan samerna ägnade sig åt renskötsel samt jakt och fiske. Som lätt inses var detta felaktigt och samerna trängdes undan. Därför drogs i samband med den s k avvitrningen ytterligare än gräns upp - odlingsgränsen. (Gustavsson 1989). Landet väster om denna gräns var förbehållet samerna och renskötseln. Det som sagts ovan gäller generellt i Norrland, i Jämtland var förloppet delvis ett annat.

I Jämtlands län togs vid avvitrningen föga hänsyn till rennäringen och samerna trängdes tillbaka till den grad att näringens fortsatta existens äventyrades. I landshövdingeämbetets femårsberättelse 1851-55 står följande att läsa; "*Lapparnas allt mer aftagande ekonomiska välstånd synes antyda, att denna folkstam icke har att beräkna någon lång framtid*". I ett brev till Kammarkollegiet år 1841 utfärdade regeringen bestämmelser om att behövliga marker skulle avsättas och avgränsas inom fjälltrakterna i Jämtlands län. Väster om denna gräns, i de s k lappskattefjällen eller som de benämns idag renbetesfjällen, tilläts inga nybyggen. (Lundberg 1985). I sammanhanget kan nämnas att umgänget mellan samer och jämtar kunde anta brutala former. Bl a mördade två samer mannen och hustrun i en nybyggarfamilj, varefter de lämnade barnen att svälta ihjäl. De två männen kunde senare gripas och de avrättades sedermera i en av de sista avrättningarna i Jämtland. (Pers. medd. Bergvall 1995). Genom detta brev 1841 frångick staten principen att främja kolonisationen och senare inköptes hemman för att ingå i renbetesfjällen. (Gustavsson 1989).

Gustavsson skriver vidare att det i 1886 års renbeteslag fastslås att samerna har rätt att utan avtal med vederbörande markägare vintertid upprätthålla sig med sina renar på såväl kronans som på enskild mark utanför skattefjällen. Detta var en inskränkning i jordägarens besittningsrätt.

Rättsligt skiljs på två typer av betesmarker;

åretruntmarker, där renskötsel får bedrivas året om, i Jämtland detsamma som renbetesfjällen och,

vinterbetesmarker, där renskötsel är tillåten under tiden 1/10 - 30/4. Dessa marker kallas också *sedvanerättsmarker*, vilket säger en del om deras ursprung. Det är marker som i Jämtland är belägna utanför renbetesfjällen och "*där renskötsel av ålder bedrivs vissa delar av året*". (Gustavsson 1989).

Ragunda ligger åtminstone delvis inom sådant vinterbetesland. (Figur 1).

Figur 1. Renbetesfjäll och vinterbetesland inom Jämtlands län, samt aktuella samebyar. Ragunda kommun approximativt inritat för att åskådliggöra kommunens läge. Källa: Gustavsson 1989.

Samernas verksamhet bedrivs inom s k samebyar. Varje medlem i en sameby måste ha renskötselrätt (jfr ovan). Dessa samebyar är dels en juridisk person, närmast att likna vid en ekonomisk samfällighet, och dels ett geografiskt område. (Figur 1). Respektive sameby har tillgång till vinterbetesland öster om renbetesfjällen, men endast i undantagsfall finns gränser dragna i vinterbeteslanden. Istället styr traditionen var respektive renägare uppehåller sig på vintern. Samebyn utgörs av samer med renskötselrätt - ett antal s k renmärken. Det är olika familjeföretag där rätten att idka renskötsel gått i arv. Att förklara hur en sameby är organiserad skulle föra alltför långt här och den intresserade läsaren hänvisas till ex vis Gustavsson 1989.

Då Ragunda kommun faller under de bestämmelser som rör markanvändningen i de s k vinterbeteslanden (se figur 1), eller sedvanerättsmarkerna, redogörs här kort för vilka rättigheter de renskötande samerna har i området.

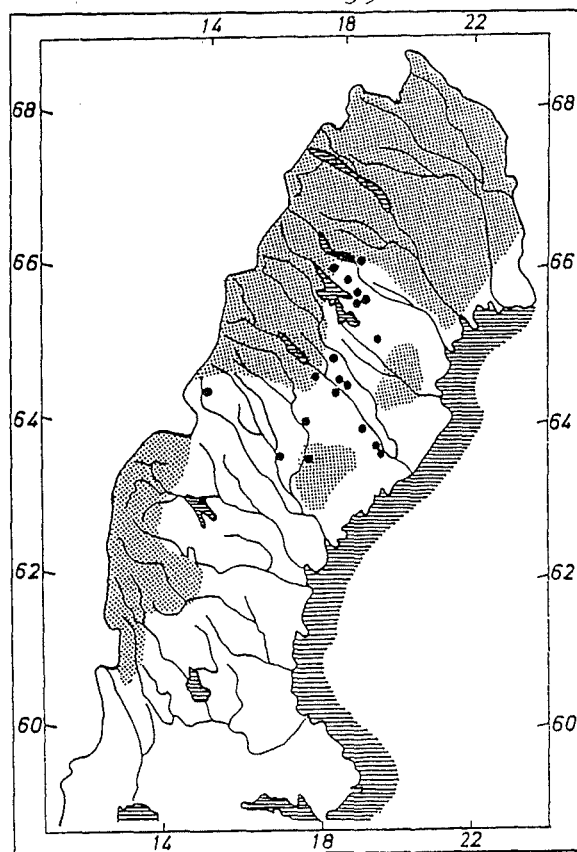
- Markägaren har ej rätt att stänga av flyttningsled eller att stängsla in marken.
- Jakt- och fiskerätt inom innehas ej automatiskt av samerna i vinterbeteslanden i Jämtlands län.
- Skog får fällas för uppförande av anläggningar som behövs för renskötseln, såsom hagar, bostäder. Dock får endast skog av mindre värde tagas, som vindfällan och torra träd. I renbetesfjällen får även växtlig skog användas. I en nödsituation får lavbärande träd fällas som foder åt renarna, företrädesvis efter anvisning av markägaren.

Rennäringens lönsamhet bygger på tillgången på naturligt bete d v s att djuren kan beta fritt. Vinterbetesmarkerna är flaskhalsen för näringens omfattning då det bestämmer det antal renar en sameby kan föda. (Lundberg 1985.)

Samernas historik i regionen. Arkeologi och skriftliga källor.

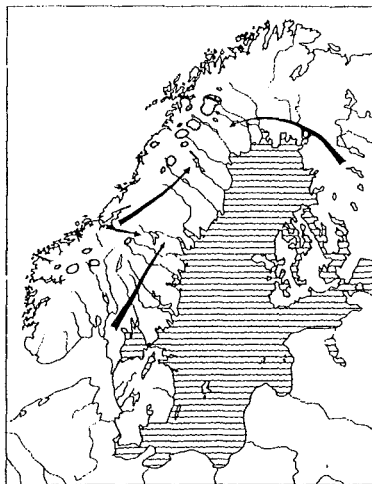
Samers utnyttjande av vinterbeteslanden vilar på hävdvunnen rätt, dvs att näringen bedrivits i området under så lång tid att den betraktas som i något avseende ursprunglig. Frågan om vilket folkslag som var först i Norrland i allmänhet och Mellannorrland i synnerhet har i alla tider diskuterats livligt bland forskare. Det om avgör är hur långt tillbaka i tiden man går i sin iver att finna "urbefolkningen".

För att ha en fast grund att stå på börjar jag från början, d v s när inlandsisen drog sig tillbaka från Jämtland. Man vet idag egentligen ingenting om de människor som följde isens tillbakadragande. Deras ras och språk är okända och man vet inte om dagens svenskar är ättlingar till dessa. De äldsta boplatserna i Norrland återfinns i just Jämtland och även i Västerbotten och härrör från tiden 7000-6000 år f.Kr. (Baodou 1992). I Norrland tycks det inte ha förekommit någon egentlig renjägartid då inga eller väldigt få ben av ren återfinns i boplatserna. Istället dominerar ben av älg, bäver, säl, hare och fisk. (Baodou 1992). Detta förbryllar mig något men kanske ligger förklaringen i isens snabba reträtt i Norrland. Vid människornas ankomst var renarna längre norrut, på tundran. Vildrenens utbredning i Sverige framgår av figur 2. Jämtlands centrala och östra delar verkar inte ha hyst någon fast renstam, vilket skulle förklara den sparsamma förekomsten av renben i boplatserna.

*Figur 2. Vildrenens forna utbredning i Sverige samt förhistoriska fynd av renben.
Källa: Aronsson 1991*

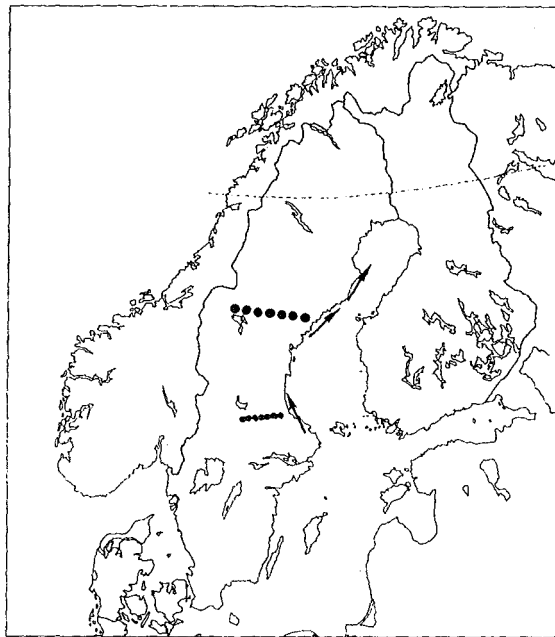
Den tidigaste invandringen till Norrland och Jämtland kom från väster och sydväst, d v s från Norge, som tidigt blev isfritt. (Figur 3). Vandringen gick över Kölen från Trøndelag in i Jämtland/Härjedalen. Kulturellt sett var det en yttersta, nordlig utlöpare av den sydiskandinaviska traditionen. Längst norrut finns fynd från neolitikum 4200-2000 år f.Kr som styrker teorier om kontakter mellan områden i Ryssland och Sibirien. (Baodou 1992). Under denna tid finns fynd av odling och boskapsskötsel i Mellannorrland men ytterst få sådana spår norr om Ångermanland. En fast odlarkultur verkar ha växt fram århundradena före Kristi födelse. Boplatserna är spridda och tecken tyder på att det var kringdragande sydiskandinaver som odlade upp marken.

*Figur 3. Södra Norrland befolkades från sydväst. Längst i norr möjligen också från öster.
Källa: Baodou 1992.*

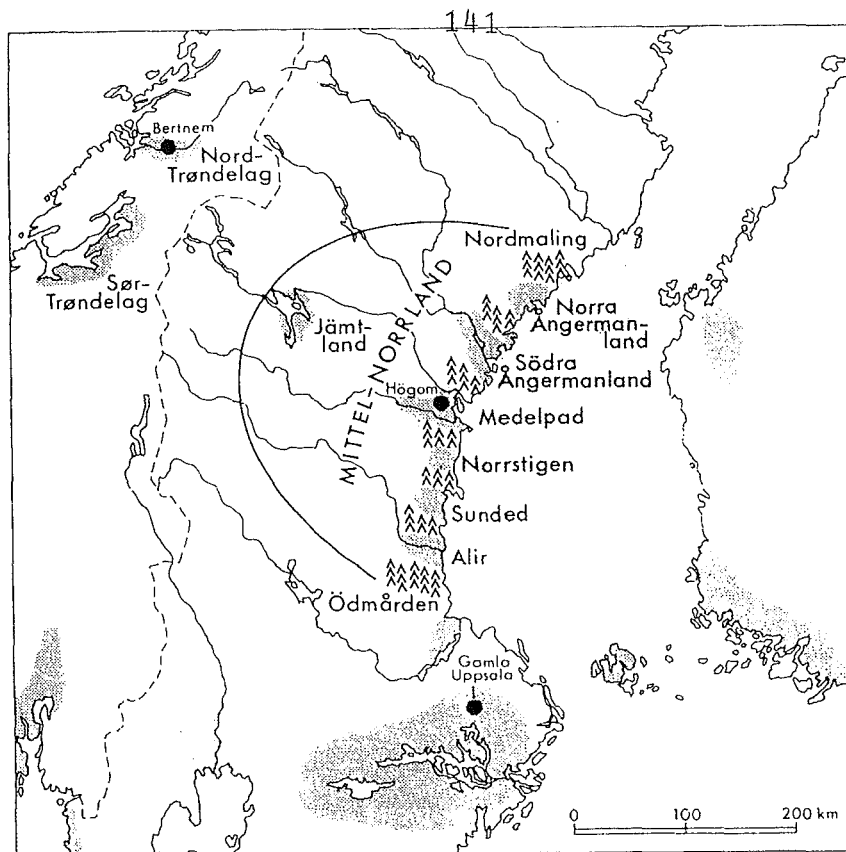
Tydligt är att älgen och inte renen varit avgörande för ekonomin. I norra Fennoskandien finns under den här tiden, 2000-800 f.Kr klara indicier på att en hel föremålsvärld övertas från kulturer i norra Ryssland och Sibirien. Detta sprids över Norrland ända ner till norra Gästrikland. Det handlar om en spridning av former och teknik och inte en invandring. Jämtland vacklar mellan Övre Norrland och Mellannorrland. En skarp och med tiden stabiliserad gräns kan dras i norra Ångermanland och troligen föra nordligaste Jämtland till Övre Norrland. (Figur 4). Denna kulturella gräns har sedan omkring 800 f.Kr varit väsentlig för kultur, språk och näringar.

Under perioden fram till tiden för Kristi födelse uppstår väsentliga skillnader över denna zon, och den blir en sorts etnisk gräns. I norr finns den östryska kulturens inflytande medan det i söder finns spår av ett märkbart inflytande från den sydsandinaviska bronsålderkultur som hade sitt centrum i Mälardalen. Denna bondekultur etablerades längs kusterna och upp längs älvdalarna så långt som laxen vandrade, samt i Storsjöbygden i Jämtland. (Aronsson 1991). Således är Ragunda på bägge sidor omgivet av jordbrukarkulturer under denna tid (800-1 f.Kr.) Även om inga fynd gjorts, kanske beroende på att man inte letat, är det inte allt för vågat att tro att en jordbrukande kultur fanns även där. (Figur 5). Mängder med stenåldersbosättningar har också hittats i Ragunda. (Pers. medd. Salomonsson 1995). Norrlands gränser mot Norge och Finland däremot är sentida politiska konstruktioner som saknar relevans i ett vidare historiskt perspektiv.

*Figur 4. Kulturgränsen mellan Övre Norrland och Mellannorrland (Baodou 1992). Mellannorrland går genom norra Ångermanland och Jämtland. Den södra gränsen har varit rörlig.
Källa: Baodou 1992.*

Samiska lämningar finns registrerade i norra Ångermanland men knappast alls söder därom. I Vivallen, nära Funäsdalen i Härjedalen finns en gravplats med ett gravskick typiskt för samisk kultur. Den är daterad till 1000-1100-talet och gravskicket varierar över gravfältet varför dess ursprung inte är helt klarlagt.

Figur 5. Områden med jordbrukande kultur under tidig järnålder. (600 f.Kr-550 e.Kr)
 Källa: Aronsson 1992

Efter att ha beaktat bl a ovanstående fakta kan följande slutsatser dras. Om man med urbefolkning avser en folkgrupp som antas ha bott i ett område sedan det först blev befolkat är samer ej att betrakta som en urbefolkning i Norrland. Det finns arkeologiska fynd som pekar mot att det i tusentals år funnits andra folk i dessa trakter. I vissa områden i norr är samer den ursprungliga befolkningen och har trängts undan av andra folkgrupper. (Baodou 1992).

Renskötselns historia.

Den första skriftliga källan som nämner renskötsel i någon form härrör sig från år 892. I litteraturen (Aronsson 1992) framförs olika forskares teorier om rennäringens ursprung och framväxt. Redan på 1700-talet diskuterades denna fråga, då en forskare ifrågasatte uppfattningen om samerna som varande en ursprunglig befolkning i Sverige, och pekade på bristen på bevis i form av lämningar. Skriftliga källor från så sent som 1700-talet ger inga indikationer på någon renskötsel i Finnmark i Norge, annat än jakt. Det finns forskare som i slutet av 1800-talet hävdade att samerna befann sig i ett primitivt jägar- och fiskarstadium när de mötte nordiska folk. De skulle först då ha lärt sig av dessa nordbor att mjölka renarna, en tes som senare fann stöd i det faktum att många låneord från de nordiska språken återfinns i samiskans begrepp omkring denna hantering. Renskötseln skulle enligt flera forskare i början av 1900-talet vara en imitation av nordisk boskapsskötsel och hästuppfödning. Åter andra forskare ansåg att samerna visst var det ursprungliga folslaget i hela Skandinavien.

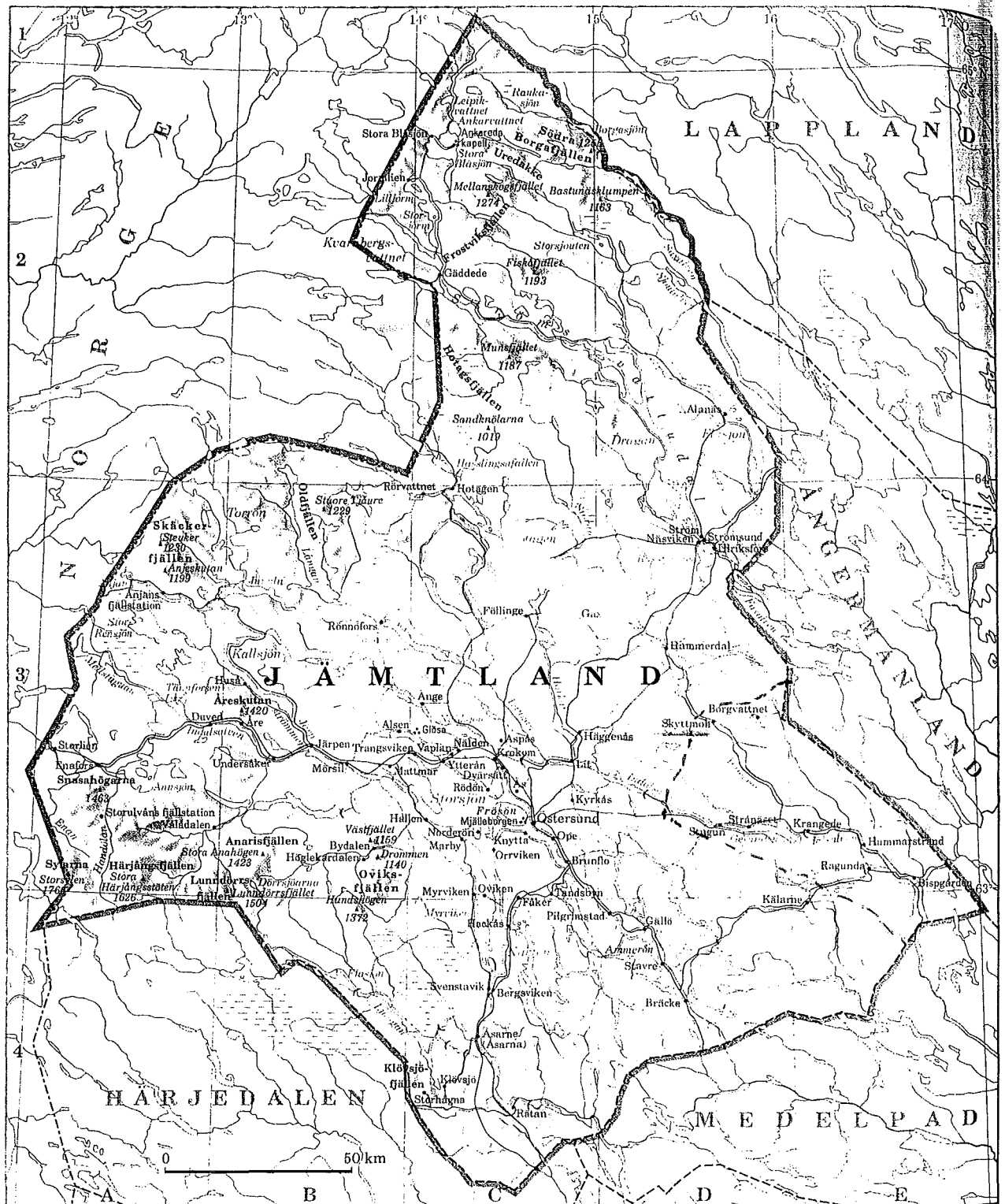
En tolkning som nyligen förts fram av Aronsson (1992) sammanfattar men går delvis emot de teorier som debatterats under 1900-talet. Hypotesen finner stöd i många av de tillgängliga källor som vuxit fram med åren. Den är relevant för norra Norrland där rennäringen först etablerades. Aronsson menar att jägare hanterat och i viss mån kontrollerat vildren under förhistorisktid men att en ordnad, i någon mening nomadiserande renskötsel uppstod först på 500-talet i norra Norrland. Det skedde i en diffusion av seder och bruk från norra Ryssland och Sibirien. Under vikingatid och tidig medeltid expanderade renskötseln kraftigt, och nådde ända ned till Mellansverige. I dessa sydliga trakter var samerna tillfälliga besökare som under perioder var en del i det bondesamhälle som redan uppstått där. Renen skulle i första hand vara ett transportmedel i kombination med småskalig uppfödning i en semi-nomadiserande kulturform. Handel med omkringliggande kulturer var viktig för dessa samer. En omvandling till storskalig, helt nomadiserad renskötsel skedde senare när omvärldens ekonomiska och sociala struktur gjorde detta fördelaktigt. Detta skedde i och med kolonisation av lappmarkerna och etableringen av handelscentra i inlandet. Vi är då framme vid 1700-talet.

Så långt har källorna varit litteratur beskrivande resor och arkeologiska forskningsinsatser. För att föra ned diskussionen på ett mer handfast plan genomfördes en intervju med en man vid namn John, boende i Selet, en by söder om Skyttmon (se figur 6), Ragunda kommun i östra Jämtland. Bergvall minns själv från sin barndom på 1920-talet hur samerna vistades i trakten av hans hem. Han har kommit att stå samerna nära och är fortfarande personligt bekant med flera av de renskötare som verkar i området idag. De uppgifter som lämnas nedan härrör, om annat ej anges, från denna intervju i april 1995. Uppgifterna har inte kontrollerats mot andra källor.

De samer som har vinterbetesland inom Ragunda kommun kommer från Hotagens sameby. (Figur 1 och 6). John berättar från sin barndom att samerna varje år kom ned med sina renar från sommarbeteslandet i Hotagen till skogarna kring Ammerån och Indalsälven. (Figur 6). De bodde under vintern på en plats som kallas Lapptorget alldeles i närheten av Johns hem, i en stuga som uppfördes år 1801. John bedömer utifrån de berättelser han hört att detta var det sätt på vilket renskötseln bedrivits sedan åtminstone tidigt 1700-tal. Den renägare som i början av 1900-talet hade sina renar i dessa trakter hette Olov Persson - O'1 Persa, och kallades ibland Lappkungen, tack vare sitt stora innehav av renar. De renägare som idag verkar i området är söner till denne man. Samerna kom och kommer även numera med renarna då isarna frusit till och snön fallit, dvs någon gång i början av november. Denne O'1 Persa var som sagt en stor renägare - han förde med sig 6000-7000 renar från sommarbeteslanden i Hotagen. För denna vandring behövde man 8 dagar och färden gick längs sjöar och vattendrag. Tidpunkten då samerna anlände till bygden var efterlängtat och således var samerna väl sedda av bönderna. Återtåget tillbaka till fjället skedde i påsktid då renarna till stor del självmant ville söka sig mot sommarbetet.

Under vintern höll sig renfloeken väl samlad på en begränsad areal. Uppskattningsvis rörde det sig om en kvadratmil och endast mindre förflyttningar gjordes för att sprida betetrycket, maximalt rörde det sig om två till tre mil. Detta är viktigt i sammanhanget, eftersom djuren idag är spridda på ett betydligt större område. Numera är renarna fördelade på tre av sönerna som har var sin hjord. Dessa är i princip de enda familjer som har vinterbete inom Ragunda kommun. Tillsammans summerar de till ungefär samma antal som den gamle O'1 Persa en gång hade. Två av dessa hjordar rör sig i det ursprungliga området öster om Ammerån (Se figur 6), dock spridda över en betydligt större areal uppemot 6 kvadratmil. Orsaken till detta är problemen att hitta bete åt renarna. I seklets början var skogarna orörda eller dimensionsavverkade och tillgången på häng- och renlav var mycket god. (Gustavsson 1989, pers. medd. Bergvall 1995). Därför höll sig renarna relativt stilla då lämpligt bete hela tiden fanns inom räckhåll.

Figur 6. Karta över landskapet Jämtland med Ragunda kommun i öster ungefärligen inritad. Byn Selet är lokaliserad strax söder om Skyttmon (understruken.) Den aktuella samebyn, Hotagen, med sommar- och vinterbetesland är markerad i grova drag.
Källa: Nationalencyklopedien 1992 och markeringar efter Lantmäteriverket 1991.

O'1 Persa hade 5 drängar som på skidor höll ordning den stora renfloeken. Dagens skötta skogar med stora arealer ung och medelålders skog ger dåligt bete åt renarna, och hänglavsbarande skog är sällsynt och det som återstår är renlavar samt örter och gräs. Renarna

måste p g a fragmenteringen av landskapet och betestillgånen söka föda och drivas över stora arealer. Till sin hjälp har dagens "drängar" skoter och bil. Detta är ett faktum som enligt John medfört att renarna väger ca 20 kg mindre idag än på 1930-talet.

Sedan 20 år sker frakten från fjället ned till vinterbeteslandet med lastbil. Detta förhållande uppstod då samerna berättigades transportstöd av staten, som kompensation för de olägenheter vattenkraftsregleringen medförde för samebyn. Detta stöd, som täckt hela kostnaden för transporten, ska nu tas bort och i år 1995 ska renarna åter vandra upp till fjällen efter de gamla lederna. Frakt med lasbil har lett till skador på renarna under transporten och till, vilket är mera allvarligt, att renarna tappat orienteringsförmågan. De har därigenom blivit betydligt svårare att hålla samman i hjorden och deras drift att vandra mot fjällen på våren har försvagats. Det sistnämnda ställer till bekymmer vid höstens jakt, främst den för Ragundaborna så viktiga älgjakten. Under den tid renarna vandrade från och till fjällen fanns inga strörenar i området. På södra sidan älven ska samerna ha flyttat ända ned till Sundsvall med sina renar. På norra sidan torde de inte ha nått längre än till trakterna av Långsele i Ångermanland. Detta skedde för länge sedan, före O'l Persas tid.

I förhållande till betestillgången torde renantalet vara för stort idag. Betet räcker helt enkelt inte till för renarna. Vinterbetet är flaskhalsen i rennäringen och bestämmer dess omfattning. (Lundberg 1985). Rennäringens största och livsavgörande problem rör avsättningen av de produkter man producerar. För att öka intäkterna per kilo kött borde en vidareförädling i egen regi ske. Detta kräver emellertid att flera renägare och samebyar sluter sig samman, vilket medför problem med inbördes motsättningar. Om antalet renar kunde minskas genom att intäkten per ren ökar skulle betet räcka till och problemen med strörenar skulle minska. Relationerna till ortsborna i vinterbeteslanden skulle då kunna förbättras.

Med ålderns rätt?

Uppenbart är att samerna sedan lång tid utnyttjat markerna i östra Jämtland för vinterbete åt sina renar. Näringen har förmodligen bedrivits i princip som idag sedan 1700-talet. (pers. medd. Bergvall 1995) och även tidigare liten omfattning i form av semi-nomadiserande grupper av skogssamer. Det som däremot har förändrats i betydande utsträckning, är skogens struktur och dess innehåll av lämplig föda åt renarna. Följden har blivit att rennäringen fått problem med strörenar och dåliga relationer till lokalbefolkningen p g a nedbetning och betesskador på plantskog. Men vad samerna troligen inte bör försöka hävda är att de utgör en urbefolkning i dessa trakter. Tusentals år före samerna levde där folkgrupper som vandrat in söder och sydväst ifrån, och som hade etniska band med människor i nuvarande Norge och Sydsandinavien. Urbefolkningen existerar inte längre men motsvaras kanske bäst av en jordbrukare som får avgörande tillskott från jakt, fiske och fällfångst. Människor som utnyttjar det skogen ger i form av bär, svamp och material till de redskap och anläggningar man är betjänta utav. Att rennäringen skulle ha större rätt att utnyttja naturresurserna än dessa människor, måste enligt min mening motiveras på annat sätt än att det är av "gammal hävd". Därmed inte sagt att rennäringen inte har sin plats i systemet men motiven därtill bör nyanseras. Samerna utgör en etnisk minoritet i Sverige och de och därmed rennäringen bör ges möjligheter att fortleva av egen kraft i landet. En näring måste vara livskraftig i sig själv för att inte dö ut. För att åstadkomma detta krävs konstruktiva kompromisslösningar där samer och främst skogsnäringen hjälps åt. Det räcker inte med att hävda sin uråldriga rätt.

Referenser

- Aronsson, K-Å. 1991. Forest reindeer herding A.D. 1-1800. An archeological study in northern Sweden. University of Umeå. Dept. of Archeology. Umeå.
- Baudou, Evert. 1992. Norrlands forntid - ett historiskt perspektiv. Första upplagan andra tryckningen. Umeå.
- Gustavsson, K. 1989. Rennäringen. En presentation för skogsfolk. Skogsstyrelsen. Jönköping.
- Lundberg, I et al. 1985. Rennäringen i länets näringsliv. Länsstyrelsen i Jämtlands län. Östersund.

Kartmaterial

- Lantmäteriverket 1991-12-06. Hotagens sameby. Markanvändningsredovisning del 1 och 2. Sammanställd och ritad av länsstyrelsens rennäringsenhet.
- Nationalencyclopedien. 1992. Band nio. Uppslagsord Jämtland. Bra Böcker. Höganäs.

Personliga meddelanden.

- Bergvall, John, pensionär. Selet.
- Salomonsson, Per-Thure. Hemmansägare Väst i bäckan, Ammer.